

Раймонд Детрез
Университетът в Гент (Белгия)
Raymond.Detrez@Ugent.be

Положително за Балканите: начини на употреба

Raymond Detrez
Ghent University (Belgium)

Positively about the Balkans: manners of use

Abstract

In Western literature, the Balkans are most often represented in an unfavourable way. A remarkable exception seems to be the Dutch writer A. den Doollaard (1901-1994). He wrote three novels rendering the Balkans in a positive way. *The inn with the horseshoe* (1933) describes the braveness of an Albanian boy avenging the besmirched honour of his brother. *Orient-Express* (1934) deplors the decline of the Macedonian liberation movement due to internecine terrorism. *The wedding of the seven Gypsies* (1939) extols the dissolute lifestyle, associated with Gypsy music. However, the positive qualities the reader is supposed to admire differ essentially from the norms valued in daily life. Taking pleasure in the Balkans seems to be a form of escapism, limited to leisure time.

Keywords: A. den Doollaard; Dutch literature; Balkans; escapism; posturing

На начина, по който Балканите се изобразяват на Запад в пътеписи, репортажи и художествената литература, са посветени множество изследвания. (Голдзуърди 2004; Йезерник 2013; Тодорова 1999). В повечето от тези произведения Балканите се представят не особено ласкателно – общо взето като беден, икономически изостанал, полуориенталски свят, белязан от вековни и неразбираеми за външни хора кървави етнически конфликти. За начина, по който тези представи се възприемат от самите жители на Балканите, до известна степен ни

информират самите споменати изследвания. Те в повечето случаи оспорват истинността им, окачествявайки ги като предрасъдъци. Няма да се вдълбочавам тук в дискусиите около „балканизма“, както М. Тодорова нарича това предубедено отношение към Балканите. Искам, на фона на тези дискусии, да запозная читателите с редкия случай на писател с откровенно положително мнение за балканските народи и с начина, по който творчеството му се възприема в собствената му страна и в страните, където се разиграват описаните от него събития.

Въпросният писател е нидерландецът А. ден Долард (псевдоним на Корнелис Спулстра, 1904-1992). Между двете световни войни той обикаля като журналист Европа и описва като очевидец, от социал-демократическа позиция, политически развития като възхода на тоталитаризма в Италия, Германия и Съветския съюз. През двадесетте и тридесетте години на миналия век любопитството му го води и в неспокойните Балкани. Освен реномиран журналист, Ден Долард е и популярен писател. Действието на романите му често се развива в посещаваните от него страни. Свързани с Балканите са романите *Кръчмата с подковата* (Den Doolaard 1933), *Ориент експрес* (Den Doolaard 1934) и *Сватбата на седемте цигани* (Den Doolaard 1939).

Кръчмата с подковата

Събитията в *Кръчмата с подковата* се разиграват в Малесия в северна Албания и се въртят около кръвното отмъщение – „обичай“, който винаги е будел голям интерес сред западната читателска публика. Описват се през очите на английски геолог, Бруин Рейн, който търси в Албания полезни изкопаеми. Като пристига, отсяда в една кръчма, на чиято фасада виси подкова, която носела късмет. (Оттам заглавието на романа.) Едно младо бръснарче, Леонард, открадва пистолета на англичанина и с него убива любовника на жената на брат си, който по това време пребивава в Далмация като печалбар. По този начин спасява честта на брат си. Кръвното отмъщение обаче се оказва забранено от албанските власти. Един човек от съседно враждебно село информира полицията за идентичността на извършителя на убийството, след което Леонард убива и издайника. Накрая Леонард е убит от полицията.

Най-интересните пасажии в романа са разговорите на английския геолог с отец Йосиф, католически свещеник в селцето Тет. Кюreto, следвал в Австрия, е прогресивен човек, който се старае да модернизира албанското общество. Той казва между другото:

Научих нашите мързеливи малесори [жители на Малесия, Р.Д.] да садят

маруля и боб. В течение на двайсет години с проповедите ми ги убеждавах, че сапунът и водата не представляват опасност за здравето. (...) Всички тук сега са по-здрави отколкото преди двайсет години, а някои младежи дори умеят да четат и да пишат. (Den Doolaard 1933: 37).

Отец Йосиф успял и да убеди своите енорияши да се откажат от кръвното отмъщение, позовавайки се на християнската любов към ближния, което се оказвало по-ефективно от репресивните мерки на правителството. За самото кръвно отмъщение отец Йосиф все пак има особено мнение:

Всекидневният живот на малесора - оране и сеене, ходене на пазар, семейните задължения - му се струва твърде ограничен. Той се чувства орел. Той копнее за емоции и за да задоволи горещата си кръв е изобретил кръвното отмъщение. На висок тон говори за честта си, като има предвид неспокойната си душа. Мързеливец във всекидневния живот, той цели нощи търпеливо дебне да отмъсти убийството на працядо си. Когато тръгва да извърши кръвното отмъщение, той вече не е мършавият, робуващ горски селянин с разкъсана риза и някаква кожна болест, а орел на лов, и когато убива плячката си, за миг земята и небето са негови. (Den Doolaard 1933: 44)

Романът има огромен успех и претърпява 38 издания. Нидерландският литературен критик Ян Веркамен, който подробно го рецензира, забелязва, че действието става „в една затворена страна, обитавана от диви малесори. (...) Читателят мисли, че се намира в Корсика, но пейзажът е още по-див, а страстите - още по-силни.“ И заключава: „Тази книга описва сблъсъка на две култури: западната и тази на малесорите, която въпреки отмъстителността им е пълна с вътрешна цивилизация“. (Vercammen 1933-1934: 71-72)

Кръчмата с подковата е преведена на испански, немски и датски. В превод на албански книгата излиза през 1993 г. в Скопие и се преиздава през 2015 г. в Тирана. (Den Dolard 1993; den Doolaard 2015)

Първото издание се финансира от Нидерландското министерство на външни работи и това на просветата (анонимно съобщение в *Neerlandia* 1993: 195); второ се издава от издателство *Скандербег*, което има и седалище в Утрехт, Нидерландия, така че изданията не са непременно резултат на изконен албански интерес към романа. Все пак, скопското издание се посреща с огромен ентузиазъм от Мартин Мато, професор по литература в университета в Тирана. Той пише в *Rilindja* (30 май 1996):

Личи се, че книгата е била написана от човек, който е живял в планините, който дълбоко познава законите на кръвното отмъщение, на гостоприем-

ството и на мъжеството на малесорите. (...) Навсякъде се чувстват съпричастие, любовта и уважението на писателя към маледосрите. (...) Да почитаме този приятел на Албания, който е писал с проникновение и любов за малесорите. (...) По този повод да напомним на приятелите на Албания и на самите албанци, където и да се намират по света, че множество други художествени произведения с тема Албания чакат да бъдат признати от самите албанци. Да гледаме на себе си през очите на приятели, а не през очите на тези, които ни желаят зло, е еманципаторски процес, който ние, албанци, трябва да прилагаме може би по-често като ритуал, ако искаме да бъдем на висотата, която времето изисква. (Mato: 1966)

Мато явно смята, че положителното мнение на чужденци за албанците може да допринесе за повишаването на тяхното самочувствие като нация. Поради това той препоръчва книгата „непременно да бъде въведена в основното училищно четиво за да бъде четена“.

Макар че за Мато отец Йосиф с модернизиращите му мерки е най-интересният герой в романа, той все пак се радва, че един чужденец цени албанските традиции и албанското мъжество като положителни качества. Мато явно се интересува и от пиар-функцията на подобно литература, която може да популяризира албанския народ в чужбина. Интересно е и разделянето от Мато на човечеството на приятели и врагове, което впрочем не е характерно само за албанците. Както забелязва историкът Владимир Станев в рецензията на българския превод на *Комитаджите или тероризмът на Балканите* от френския журналист Албер Лондр (Лондр 2013; френският оригинал: Londres 1932):

Като че ли българинът обича да се оценява през очите на другите. На собственото си огледало той не вярва, а мнението на сънародниците си смята за недостоверно. Стига само някой чужденец да каже добра дума за българите – и цели булеварди могат да бъдат кръстени на негово име. А стори ли за миг обратното, на часа го обявяват за изконен враг на българщината. (Станев [2013])

Точно тази съдба сполетява и Ден Долард.

Ориент експрес

След появата на репортажите му за българските комитаджии и на романа *Ориент експрес* – със същата тематика като книгата на Лондр – Ден Долард е обявен за враг в две балкански държави, България и Сърбия, и ако тогава беше съществувала и Република Северна Македония, можеше и в три. Репортажите му за убийствата и атентатите на комитаджиите във Вардарска Македония и в България излизат първо

по разни нидерландски вестници, после на френски в сборника *Четири месеци при комитаджиите, патентовани убийци*, а накрая на нидерландски под наслов *За свобода и смърт*. (Den Doolaard 1932; den Doolaard 1935) Романът *Ориент експрес* е базиран върху материала, събран в тези репортажи.

Главният герой, всъщност героиня, е Миля. Тя се ражда точно на Илинден 1903 г. като дъщеря на революционера Дамян Дрангов, който заедно с брат си Крум загива по време на въстанието. Следващите глави описват събитията в югославска част на Македония след Първата световна война – репресиите над местното население от страна на сръбските власти и особено издевателствата на бившия сръбски комитаджия, Бора Станкович. Когато Миля е заловена от Бора Станкович и затворена в една къща, доброжелателният му син Христо я освобождава, влюбва се в нея и следователно взима страната на репресираните българи. В следващите глави среща Миля като приятелка на български революционер с име Тодор Александров. Той е зает с революционна дейност, която държи в тайна от Миля. В последните глави Миля разбира, че Тодор е убит. Тя иска да отмъсти на убийците му, които се намирили в редовете на „михайловистите“. Организацията иска да се отърве от нея и ѝ възлага да пренася експлозиви за взривяването на мост, по който минава Ориент експес. Когато мостът се взривява, тя се намира във влака и загива.

Важна функция в романа изпълнява Коста, чичото на Миля. На времето той е участвал в борбата против османците, но след Първата световна война постепенно се дистанцира от освободителното движение, като не може да приеме тактиката на личния терор и на атентатите, практикувана от ВМРО. Коста изразява възгледите на самия Ден Долард. В увода към романа, той пише:

Ориент експес не е исторически роман, макар че в основа на събитията в него стои историята на тайната организация на македонските комитаджии, така че книгата до голяма степен действително описва упоритата борба за една от най-красивите и опасни краища в Европа, печално разкъсаната Македония. По-скоро е роман за цъфтежа и упадък на една велика идея, една от най-великите, които Европа през последния век е познавала. (Den Doolaard 1934: V)

А за своя герой Тодор Александров добавя, че се опитал да го рисува „като прототипа на съзаклятника, а не като смъртния Тодор Александров.“

Ориент експрес излиза в Амстердам на 1 октомври 1934 г. и веднага става бестселър. Литературните критиците забелязват, че романът е пълен с невероятни случки и че психологията на героите е представе-

на доста плоско, но книгата продължава да се чете с възхищение. Към огромния ѝ успех немалко е допринесло и обстоятелството, че точно една седмица след излизането ѝ, на 8 октомври 1934 г., в Марсилия е убит югославският крал Александър от Владо Черноземски (с когото Ден Долард се е запознал по време на пребиваването си в България). Критикът Хендрик Ван Тихелен пише:

Балканите у нас, западняците, винаги са имали репутацията на ужасяващо стършелово гнездо, да не кажем сборище на бандити, където властват тайнствени комитаджии. Че Балканите наистина са такива се доказва отново след убийството на краля на Югославия, при жестоката враждебност между великосърбите от една страна и хървати и словенци от друга. Обемната, тежка по съдържание книга на Ден Долард не смекчава това впечатление; не, тя онагледява за нас борбата на македонците, от 1903 г. против турците, от 1919 г. (Версай) против сърбите – една борба от поколение на поколение, с кървави заговори, но облагородена от неразрушимия идеал за свободата, който е нейната основа. (Van Tichelen 1934-1935: 431-432)

Въпреки че действителността потвърждава въобразеното, читателската публика продължава да чете *Ориент експрес* преди всичко като приключенски роман. Друг критик, Макс Кейзер, забелязва:

Тази книга пленява с описанието на приключенията, както един добре скалъпен каубойски филм може да ни увлича. (...) Придобихме само бегла представа за живота на македонските селяни и за освободителното движение (...). Освен това – само препускащи конници, гърмящи пищови, героиня, спасена от войвода, който ѝ става любовник (...). (Kijzer 1935: 290)

Скоро след публикуването му в Нидерландия *Ориент експес* е преведен на немски, френски, чешки и английски. Ден Долард пише в своите мемоари, че в България и в Сърбия разпространението на тези преводи се забраняваше, „което ме радваше като доказателство, че към щекотливия Македонски въпрос съм подхождал обективно“. (Den Doolaard 1971: 60) В България и самият Ден Долард е обявен за *persona non grata*. Книгата и досега не е преведена на нито един балкански език. Преводачът на *Кръчмата с подковата*, Шерефедин Мустафа, превел романа на македонски, но не намирал издател. (Yuzmeski 2012: 88) Обширен коментар за *Ориент експрес* пише македонският автор Мишо Юзмески в книгата си *Нашият холандски приятел А. Ден Долард*. (Юзмески 2012) В личен разговор с гентския изследовател д-р Мишел Де Добелер през 2013 г., Юзмески изтъкнал, че „фактът, че романът така открито третира ВМРО може да е пречка за публикуването му“. (De Dobbeleer 2014: 47, бележка 40) Това, което дразни българите

и сърбите, смята Юзмески, е употребата от Ден Долард на термини като „македонци“, „македонски диалект“, „македонски комитаджии“, „македонска войска“ и тем подобни. (Yuzmeski 2012: 83) Фактически, Ден Долард из целия роман експлицитно нарича славянското население на Македония българско – нещо, което Юзмески премълчава и което вероятно е причината романът да не е издаден на македонски. Не се е харесвало на българите сигурно и това, че Ден Долард чрез своите герои еднакво експлицитно застъпва идеята на независима македонска държава. Сърбинът – но може би с български дядо – Христо Станкович, спасителят на главната героиня Миля, признава:

Моето чувство за справедливост ме накара да взема промакедонска страна. Югославска Македония със сигурност е българска земя (*vast en zeker Bulgaarsch land*); част е от мечтаната независима Македония (*een stuk van het gedroomde onafhankelijke Macedonië*). (Den Doolaard 1934: 290).

Така гледа на нещата и самият Ден Долард.

Интересна информация за възраженията срещу романа в балканските страни, както и за собственото си приемане на тези възражения, можем да черпим от увода към прегледаното издание от 1940 г.:

Македония винаги е била ябълка на раздора между сърбите, българите и македонските славяни, които те сами също бяха разделени на разни лагери. Пишейки романа, взех страната на македонците, които според мене най-чисто бяха запазили изконната велика федеративна идея за свободата (...); и в моя ентузиазъм, защитавайки ги на всяка цена, извърших спрямо сърбите и българите някои исторически несправедливости, които се опитвах сега, подпомогнат от по-зрялото ми разбиране, да поправам. Но моите балкански приятели и сега няма да са доволни. (...) Българите проклинаха книгата като просръбски; сърбите като пробългарски; за македонците не била достатъчно промакедонски! (Den Doolaard 1940: 3)

Сватбата на седемте цигани

Третият роман, за който ще стане дума тук, се казва *Сватбата на седемте цигани*.¹ Главният герой е Бранко Маркович, известен фотограф, но иначе пияница, любител на циганска музика и женския пол. Той е сърбин, (както всички герои в романа), но твърди, че имал „циганска душа“. В Белград се запознава с френски професор по византийско изкуство, Пиер Сигон, който търси фотограф да снима икони и стенописи за едно негово изследване. Двама тръгват към Охридското

¹ Превеждам „цигани“, а не „роми“, понеже авторът има предвид не етноса, а професията на музикант.

езеро, в чиито околностите се намират много средновековни черкви. По време на едно посещение на черквата Свети Йоан Канео, Бранко среща Душка Борович, студентка по философия, която се е усамотила в Охрид, за да чете философски книги. След няколко дена отново се срещат край стените на Самуиловата крепост и под купола на черквата Св. Кирил. Макар че Душка е решила никога да не се омъжи, защото „мъжете третирали жените като робини“, тя се влюбва в Бранко. След една романтична разходка с лодка по езерото, в манастира Св. Наум, отец Мирон посочва на Бранко пътя към по-духовен живот. Той и Душка решават да се оженят. Верен на традицията, Бранко поръчва за сватбата оркестър от седем музиканти-цигани. В навечерието на сватбата, те свирят мелодии от различни краища на Югославия, които напомнят на Бранко за любовните му преживявания със седем различни жени. От срам пред Душка и от страх, че няма да успее да се откаже от разюздания си начин на живот, той избягва, оставяйки на Душка прощално писмо, в което обяснява своята постъпка. Душка отказва да се оттегли в манастир, както иска баща ѝ, и тръгва да търси Бранко. Открива го, пиян, в Корча в Албания. Тя му прощава всичко, двамата се връщат в Охрид, където окончателно се оженват.

Както всички романи на ден Долард, и *Сватбата на седемте цигани* се радва на огромен успех. Преиздаван е многократно. Не успях, обаче, да намеря нито една положителна рецензия за книгата. Критиците упрекуват Ден Долард в повърхностна и невероятна психологическа трактовка на персонажите. Самият автор признава в едно интервю:

Винаги съм възприемал *Сватбата на седемте цигани* като един вид ескейпизъм, макар че романът не е точно развлекателна литература. Все пак той предоставя възможност човек да избяга от действителността на съвременния свят. Това вероятно беше и причината на успеха му в тези тежки обстоятелства. (Van de Waarsenburg 1982: 51)

Романът излиза през 1939 г., точно преди избухването на Втората световна война. След войната, очарованието на нидерландците се изразява и по друг начин. Когато през шестдесетте години на миналия век Югославия се отваря за западни туристи, нидерландците масово тръгват към Охрид, за да посетят местата, където са скитали Бранко и Душка. Привлекателни им са и циганите, които имат богата традиция в западната литература като архетипни „свободни хора“. През 2013 г. нидерландската актриса и певица Кирина Мелсен представя редица театрални спектакъла въз основа на песните в *Сватбата на седемте цигани*. (Melssen [2011]) Както отбеляза Ханс Олинк, биографът на Ден Долард, романът *Сватбата на седемте цигани* за мнозина

нидерландци стана *своего рода* „ваканционна библия“. „Охрид и Охридското езеро за нидерландските туристи се превърнаха в място за поклонение.“ (Olink 2011: 339)

Нидерландците явно искат да се докоснат до романтичния и екзотичен свят, който Ден Долард обрисова, в който хората обичат и страдат по-силно, цигани-музиканти свирят завладаващи мелодии, има изобилие от алкохол и условия за любовни приключения.

Литература и туризъм

Въпреки че масовият нидерландски интерес към Охрид се дължи напълно на Ден Долард, сред охридчаните остава той слабо познат, докато през 2006 г. романът излезе на македонски под заглавието *Сватба во Охрид*, а няколко години след това се появи споменатата вече книга на Мишо Юзмески, *Нашият холандски приятел А. Ден Долард*. Юзмески оправдава промяната на заглавието на романа с доста тривиален аргумент, че в романа сватбата действително става в Охрид. По-вероятно новото заглавие е трябвало да възбуди интереса на македонците към книга, която кара толкова много нидерландци да посещават Охрид. Изабощо преводът, както и книгата на Юзмески, трябва да бъдат разглеждани в рамките на културните, но и на туристическите, значи комерсиалните контакти на охридчаните с нидерландците. Книгата веднага е преведена на английски и нидерландски – нещо, което е по-характерно за туристически рекламен материал, отколкото за литературно изследване. Това, което вълнува Юзмески, не е толкова литературната стойност на произведенията на Ден Долард, колкото фактът че Охрид и Македония имат един известен нидерландски писател като приятел. Неслучайно цитира увода към *Ориент експрес* от 1940 г., където Ден Долард пише: „Аз съм холандец, който, скитайки, започна силно да обича Македония, а и сега я обичам повече от всички други страни, през които съм минавал.“ (Den Doolaard 1940: 6)

Книгата на Юзмески е хем ласкателна за македонците, хем поучителна за нидерландските туристи. Той ги информира, че

[в]ъпреки силната пропаганда на балканските държави, холандецът успява да припознае и идентифицира отделния македонски дух и уникалността на Македония по отношение на другите страни и народи в съседство. В книгите си, той говори за „македонски планини“, „македонски песни“, „славо-македонския народ“, противопоставяйки ги на официалните наименования, съдържащи прилагателните „сръбски“ или „южносръбски“ (или „български“ в България и „гръцки“ в Гърция). (Juzmeski 2012: 31-32).

Юзмески и не пропуска да осведоми нидерландците за някои грешки в романа, които обаче поради голямата любов на писателя към Македония трябва да му бъдат простени. Когато професор Сигон твърди, че Охрид е основан от гърци и превърнат в столица от българския цар Самуил, Юзмески бърза да го коригира, привеждайки като извинение, че „такава беше информацията, достъпна за него [Ден Долард, Р.Д.] в тогавашната литература и даже в контакти с местни информатори.“ (Juzmeski 2012: 33)

През 2006 г. с финансовата помощ на Македонско-Нидерландската търговска камера в Охрид се издига (скромно) паметник на Ден Долард, в „Холандски парк“. Следват разни други инициативи: постоянна изложба или музей в културния център *Култура 365* (на ул. Цар Самоил 34), разни литературни вечери, посветени на него. Тези начинания без съмнение са изрази на признателност от страна на охридчаните към Ден Долард, който така ласкателно е писал за Охрид и е обръщал внимание на нидерландците към града. Те са и опити за възстановяване на изсъхналия по време на войните в Югославия нидерландски туристически поток.

Както преди за Охрид, така и напоследък, пак по следите на Ден Долард, нидерландците се оправят към Тет, албанското селце, където се разиграват събитията в *Кръчмата с подковата*. Албанско-нидерландското издателство *Скандербег* издаде богато илюстрирана книга *Фасинирани от Тет*, на нидерландски и на английски. (Mulder & Zonderland 2012; Elsie, Mulder & Zonderland 2015). Още не е открита самата кръчма, но – както се разбира от снимките в книгата – една подкова на една фасада, както и домът на кюрето Йосиф вече са привлекли вниманието на посетителите. Авторката Герда Мюлдер пише, че живяла в къщата на семейството Гумнари, където „нямаше телефонна връзка нито топла вода (токът през нощта често спираше). Всичко беше много романтично и примитивно (...)“ (Mulder 2021) Както охридчаните, така и жителите на Тет се оказват много очаровани от нидерландското внимание. В бедното и изолирано село вече има построено няколко къщи за гости и Шкурте Гумнари вече е ушила един гоблен с изображение на нидерландския трибагренник.

Заклучение

Прочитът на произведенията на Ден Долард не променя негативната представа за Балканите. Рецензентите използват изрази като „една затворена страна, обитавана от диви малесори“, „ужасяващо стършелово гнездо“, „сборище на бандити“. От друга страна, същите рецензенти и високо оценяват някои морални черти, които били свойствени

на балканските народи. Така един смята, че малесорите, въпреки отмъстителността им, били носители на една „вътрешна цивилизация“, а друг е на мнение, че освободителна борба в Македония, въпреки „кървавите заговори“, е „облагодородена от неразрушимия идеал за свобода“.

Любопитно е, че тези качества, които изтъкват нидерландските рецензенти, като че ли са ценностни само в контекста на Балканите. Никой нидерландец не би смятал един негов сънародник, току-що научил се да сади боб, да се мие и да чете, а на всичко отгоре току-що извършил убийство, да е „изпълнен с вътрешна цивилизация“. Също така не би смятал, че една борба, дори да е освободителна, която прибягва към личен терор, агентати и „кървави заговори“, да е „облагодородено“ от какъвто и да е идеал. Същото важи и за Марко Бранкович. С човек, чийто свят се състои от пиянство, циганска музика, съмнителни кръчми и леки жени, среднестатистическият нидерландец не би искал да има нищо общо. И отношението към циганите също е двойко. Всички тези хора изглеждат приемливи и дори атрактивни, когато не се срещат в Нидерландия, а другаде, в случая в един въобразен свят на Балканите.

Струва ми се, че самият Ден Долард обяснява този парадокс, обяснявайки успеха на *Сватбата на седемте цигани* като „ескейпизъм“ – избягване от действителността. Изглежда, че има начини на поведение, неприемливи във всекидневния живот, които безпроблемно се приемат и се одобряват по време на избягване от всекидневната действителност – при четенето на художествена литература и през ваканцията. Неслучайно Ханс Олинк, биографът на Ден Долард, нарича романа „вакционна библия“. Да спомена друг „балкански герой“, Зорба гъркът (от филма, романът едва ли е бил много разпространен извън Гърция), който по подобен начин въздейства на публиката. Зорба в публичен дом харчи голяма част от доверените му пари на своя работодател, английски предприемач, и когато на края съвсем го разорява, го развеселява с едно сиртаки. Можем да се възхищаваме от жизнерадостта и безгрижието на Зорба, гледайки филма, но в извън кинотеатъра не бихме искали да имаме вземане-даване с него. Като сме на почивка, обаче, търсим, макар и в рамките на разумното и приличното, именно това душевно състояние, което възплачва Зорба гъркът. Неслучайно Зорба се експлоатира „до дупка“ от гръцката туристическа индустрия.² Охридчаните по същия начин експлоатират Ден Долард. Той не е тачен от държавата Северна Македония, която сигурно има свои политически съображения, но в Охрид е хем оби-

² Внушената от туристическата индустрия представа за безгрижните гърци, в чиято компания туристът с готовност ще прекарва от-

чан, хем използван, всъщност обичан, защото може да бъде използван. Подобна съдба очаква Ден Долард и в албанското село Тет.

На края не мога да не спомена интересната теза на Мишел Де Добелер, че романите на Ден Долард изпълняват особена функция в стратегия му на саморепрезентация или *image building*. (De Dobbeleer 2014) Де Добелер се позовава на теорията на швейцарския литературовед Жером Мезоз за *posture*, „позата“, която писатели съзнателно изграждали за себе си. (Meizoz 2007, Meizoz 2011)

Ден Долард е псевдоним, който значи „скитникът“, с който писателят вече създава от себе си един вид персонаж. (За А.-то, малкото име, той оставя да се гадае.) Той пише две автобиографии, в които се представя като страстен спортист, вечен пътешественик и храбър журналист, който умее да борави и с оръжие и редовно рискува живота си. (Den Doolaard 1971; Den Doolaard 1976)

Приживе излиза споменатата по-горе биография от Ханс Ван де Варсенбург, която според авторът щателно била проверена и обширно допълнена от самия Ден Долард. Според някои слухове, които само самият Ден Долард може да е разпространявал, той застрелял любовника на жена си, което нито е потвърждавал, нито отричал. Той и обича да се снима в пози, които ясно показват стремежа му към определена „героична“ саморепрезентация.

пуска си, се обърна против гърците по време на финансовата криза, която понякога, с право или не, се обясняваше със „синдрома Зорба“. (Aspden 2011).

Докато *Кръчмата с подковата* загатва за убийство „на честта“, което Ден Долард бил извършил, *Ориент експрес*, с изобилната фактическа информация за кървавите разправи в лоното на ВМРО, го показва като безстрашния журналист, а в *Сватбата на седемте цигани* той се разпознава в романтичния скитник и донжуан „с циганска душа“. Така Ден Долард изгражда своя имидж чрез подбора на теми и герои, като в същото време този подбор се отразява върху представата за Балканите, която съчиненията му създават у читателя. Или, с други думи, Корнелис Спулстра създава персонажа на писателя Ден Долард чрез изобразяване на Балканите по начин, който в течение на десетилетия за стотици хиляди нидерландци ще обуславя представата им за тази част на Европа.

Библиография

- Голдзурди, Весна 2004. *Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението*. Кралица Маб, София, 2004. [Goldzuardi, Vesna 2004. *Izmislyaneto na Ruretaniya*. Kralitsa Mab, Sofiya 2004.]
- Йезерник, Божидар 2013. *Дивата Европа*. Проф. Марин Дринов, София, 2013. [Yezernik, Bozhidar 2013. *Divata Evropa*. Prof. Marin Drinov, Sofiya 2013.]
- Јузмески, Мишо 2012. *Нашиот холандски пријател А. Ден Долард*. НУ Библиотека „Григор Прличев“, Охрид, 2012. [Yuzmeski, Misho 2012. *Nashiot holandski prijatel A. Den Dolard*. NU Biblioteka “Grigor Prlichev”, Ohrid, 2012.]
- Лондр, Албер 2013. *Комитаджиите или тероризмът на Балканите*. Факел-Експрес, София, 2013. [Londr, Alber 2013. *Komitadzhiite ili terorizmat na Balkanite*. Fakel-Ekspres, Sofiya, 2013.]
- Станев, Владимир [2013]. С перо в раната. -<http://lik.bta.bg/рецензии-рецензии/item/148-с-перо-в-раната> (видяно на 14 юни 2022). [Stanev, Vladimir [2013] S pero v ranata. - <http://lik.bta.bg/рецензии-рецензии/item/148-с-перо-в-раната> (vidyano na 14 juni 2022)]
- Тодорова, Мария 1999. *Балкани. Балканизъм*. Фондация „Българска наука и култура“, София, 1999. [Todorova, Mariya 1999. *Balkani, Balkanizam*. Fondaciya “Nauka i kultura”, Sofiya, 1999.]
- Aspden, Peter 2011. The Zorba Syndrome. *Financial Times*, August 19, 2011 - <https://www.ft.com/content/1b4649a2-c989-11e0-9eb8-00144feabdc0>. (видяно на 14 юни 2022).
- De Dobbeleer, Michel 2014. ‘Volslagen onbekend.’ Over de onderlinge complementariteit van den Doolaard- en Macedoniëbeelden [“Съвсем

- непознат.” За взаимната комплементарност на представите за ден Долард и Македония]. - *Spiegel der Letteren* 56, Nr. 1, p. 27-50.
- Den Doolaard, A. 1932. *Quatre mois chez les comitadjis, meurtriers patentés*. Pierre Bossuet, Paris.
- Den Doolaard, A. 1933. *De herberg met het hoefijzer*. [Кръчмата с подковата.] Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1934. *Oriënt-Express*. [Ориент експрес.] Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1935. *Van vrijheid en dood*. [За свобода и смърт.] Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1939. *De bruiloft der zeven zigeuners*. [Сватбата на седемте цигани.] Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1940. *Oriënt-Express*. [Ориент експрес.] Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1971. *Ogen op de rug. Terugkijkend naar boeken en tijdgenoten* [Очи на гърба. Гледайки назад към книги и съвременници]. Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 1976. *Samen is twee keer alleen* [Заедно е два пъти сам]. Querido, Amsterdam.
- Den Doolaard, A. 2015. *Bujtina me potkua*. [Кръчмата с подковата.] Skanderbeg Books, Tirana.
- Den Dolard, A. 1993. *Bujtina me potkua*. (Превод на албански Shrefedin Mustafa) Shkup: Flaka e vëllazërimit.
- Elsie, Robert, Gerda Mulder & Herman Zonderland 2015. *A Passion for Theth. Albania's Rugged Shangri-La*. Skanderbeg Books, Utrecht-Tirana.
- Joezmeski, Misjo 2013. *Onze Nederlandse vriend A. den Doolaard*. [Нашият нидерландски приятел А. ден Долард.] Nationale Instelling-Bibliotheek “Grigor Prlichev”, Ohrid.
- Juzmeski, Misho 2012. *Our Dutch Friend A. den Doolaard*. National Institution Library “Grigor Prlichev”, Ohrid (достъпно на https://issuu.com/misho_yuzmeski/docs/add; (видяно на 14 юни 2022)).
- Kijzer, Max 1935. Bibliographie. - *De Nieuwe Gids* 50, Nr. 9, p. 290.
- Londres, Albert 1932. *Les Comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans*. Albin Michel, Paris.
- Mato, Martin 1966. *Malësori shqiptar, jeta e zakonet e vendit* [Албанският малесор, животът и обичаите на страната.] - <https://www.shmls.eu/sq/blog-shqip/mmato/> (видяно на 14 юни 2022).
- Meizoz, Jérôme 2007. *Postures littéraires. Mises en scène modernes de l'auteur*. Éditions Slatkine, Genève.
- Meizoz, Jérôme 2011. *La fabrique des singularités. Postures littéraires II*. Éditions Slatkine, Genève.

- Melssen, Quirine [2011]. *Bruiloft der zeven zigeuners*. (www.quirinemelssen.nl/251/).
- Mulder, Gerda & Herman Zonderland 2012. *Een fascinatie voor Theth. Het Albanese bergdorp van A. den Doolaard* [Фасцинирани от Тет. Албанското планинско село на А. ден Долард]. Skenderbeg Books, Utrecht-Tirana.
- Mulder, Gerda 2021: *Shkurte Gumnari, een vrouw uit het bergdorp Theth* [Шкурте Гумнари, жена от планинското село Тет] - <https://travellingalbania.com/mensen-uit-theth/> (видяно на 14 юни 2022).
- Neerlandia* 97 (1993), nr 1, p. 195.
- Olink, Hans 2011. *Dronken van het leven. A. den Doolaard, zwerver, schrijver, journalist* [Опиянен от живота. А. ден Долард, скитник, писател, журналист]. Atlas, Amsterdam.
- Van Tichelen, Hendrik. 1934-1935. "A. den Doolaard – Oriënt-Express. N.V. Em. Querido, Amsterdam." *De Vlaamsche Gids* 23, Nr. 1, p. 431-432.
- Vercammen, Jan 1933-1934. De herberg met het hoefijzer. *De Tijdstroom. Tijdschrift voor kunst en letteren* 4, Nr. 3, p. 71-72.
- Van de Waarsenburg, Hans 1982. *A. den Doolaard. Gesprekken over zijn leven en werk* [А. ден Долард. Разговори за живота и творчеството му]. Meulenhoff, Amsterdam.
- Yuzmeski, Misho 2012. *Our Dutch friend A. den Doolaard*. National Institution Library "Grigor Prlichev", Ohrid, 2012.